

usually mirroring or imitating the same processes that have originated in Turkey, often through restoration of destroyed architectural monuments, promotion or glorification of historical personalities, commemoration of certain important events from the past, etc. While this is not a problem *per se*, history can and should be present in our everyday lives, it is the accompanying uncritical, overly emotional and overly political approach to it that can be seen as contentious or provocative, especially in culturally diverse societies such as those in the Balkans where Ottoman heritage is differently interpreted by Muslims and Christians respectively. Therefore, Yavuz is also right to point out that the extremely idealized conception and romanticized image of the Ottoman past, which is offered by modern Turkish politicians, can come across as particularly aggressive, divisive and arrogant in the Balkans since it conveniently ignores reality and downplays the way that the Ottomans are perceived by Christians in the region. Another complementary issue is the overall anti-Western attitude that goes along with Turkey's strained relationship with the EU. While this may be fine for Turkey itself, it can ultimately have a negative reflection on the precarious political position of the Balkan Muslims, some of who are secular and oriented towards Europe. As modern Turkish diplomatic discourse disregards these problematic and disruptive aspects of Ottoman nostalgia in the Balkans, Yavuz states that it has become more of "a source of weakness than strength for the Republic of Turkey", claiming that "Turkey has neither the resources nor the diplomatic finesse to pursue an 'imperial' policy in the Balkans or in the Middle East". While some might not agree with these assessments, it is going

to be difficult to argue with his conclusion that failure to "confront" and critically engage with the past could eventually place unwanted constraints on Turkish foreign policy and thus provide Turkey with an extremely difficult challenge as it comes to terms with its role on the regional and global political stage.

EMIR O. FILIPOVIĆ

DOI: 10.46352/23036974.2021.266

Panos Sophoulis, *Banditry in the Medieval Balkans, 800-1500, New Approaches to Byzantine History and Culture* Palgrave, 2020, 188 str.

Pojava razbojništva u srednjem vijeku u našoj historiografiji nedovoljno je istražena, pa knjiga "Razbojništvo na Balkanu u srednjem vijeku, 800-1500" (*Banditry in the Medieval Balkans, 800-1500*) plijeni pažnju svojim naslovom ne samo historičara, već i znatno šire javnosti željne ovakvih, naizgled *egzotičnih* tema. Autor je grčki historičar Panos Sophoulis, docent za historiju naroda jugoistočne Europe na atinskom univerzitetu. Doktorirao je na Oxfordu, gdje je jedno vrijeme predavao bizantsku i balkansku srednjovjekovnu historiju. Njegova akademska zanimanja pokrivaju širok spektar pitanja na polju srednjovjekovnih studija, što možemo zaključiti uvidom u njegovu bibliografiju. Knjiga koju ovom prilikom predstavljamo, objavljena je prošle godine u okviru serije "Novi pristupi bizantskoj historiji i kulturi" (*New Approaches to Byzantine History and Culture*) koja između ostalog posebnu pažnju posvećuje metodološki inovativnim radovima i studijama o do sada neobrađenim temama. Upravo je to razlog zašto je ovakva tema našla svoje mjesto u njihovom izdavačkom planu.

Pisanje o bilo kojoj temi iz historije ovisi u prvom redu od broja i kvaliteta izvora kojim raspoložemo, a kada je riječ o srednjovjekovnoj historiji to je poseban problem. Tako se i autor ovog djela našao u nezavidnoj situaciji da piše o temi koja se u većini dostupnih izvora samo usputno spominje. Bizantski tekstovi koje je autor koristio u svom istraživačkom radu (žitije svetaca, putopisi, pisma) sadrže opće informacije o postojanju razbojništva kao neke vrste uobičajene pojave, ali niko od autora tih tekstova ne zalazi u suštinu problema i ne daje više informacija o karakteru samog razbojništva, pa je na osnovu njih teško izvesti čvrste zaključke. Pored žitija svetaca i putopisa, autor je u svom radu koristio i arhivske dokumenate (DAD), koje ocjenjujemo kao najrelativantnije za izučavanje ove teme, jer se izravno tiču razbojništva i drugih kriminalnih radnji. Naime, riječ je o sudskim spisima koji sadrže u prvom redu tužbe, rjeđe i presude za izvršavanje određenih zlodjela. Iz njih saznajemo imena prijestupnika, te popis robe koja je ukradena, što omogućava uvid u organizaciju i aktivnosti razbojničkih skupina. Državni arhiv u Dubrovniku, jedan je od rijetkih arhiva koji je sačuvao tu vrstu dokumentacije, a daje informacije o području u neposrednom dubrovačkom zaleđu, što idemo dalje u unutrašnjost broj informacija opada. Ovakvo stanje čini svojevrsni debalans između karaktera izvornih podataka za pojedine dijelove Balkana (npr. Bosnu – glavni izvor dubrovačka građa i Bugarsku – glavni izvor žitije svetaca, putopisi, pisma), pa je pokušaj autora da nađe zajedničke karakteristike razbojništva na cijelom području Balkana dosta zahtjevan i hrabar čin.

Svakako jedan od najvećih problema u bavljenju fenomenom razbojništva u srednjem vijeku jeste terminologija, odnosno činjenica da se termin razbojnik/bandit koristio

u različite svrhe. Relativno često je prisutan u svim pisanim izvorima, ali nepostojanje pravne regulative onemogućava definisanje samih pojmova *razbojnik/razbojništvo* i njihovo razlikovanje od nekog drugog tipa kriminaliteta. Upotreba sile, svakako je jedan od segmenata koji razbojništvo razlikuje od obične pljačke.

Panos Sophoulis je u svom radu dao značajanu analizu "socijalnog razbojnika" kako ga je predstavio britanski historičar Eric Hobsbawm, vjerovatno najpoznatiji autor o ovoj temi. Možda je upravo bilo potrebno dati ovoliko prostora kako bi zaključio da se teoretski okvir kojeg Hobsbawm zastupa ne može primijeniti na proučavanje razbojništva na Balkanu u srednjem vijeku. Dok se Hobsbawmov razbojnik bori protiv ugnjetavanja i nepravde, jer je sam to doživio na svojoj koži od strane vladajućih društvenih krugova, balkanski razbojnici su poticali iz svih društvenih slojeva, među kojima je bilo i vlastele. Zajednička osobina bi se mogla naći u činjenici da oni nisu smatrani razbojnicima u svojim sredinama, nego osobama koje doprinose u ekonomskom smislu opstanku porodice, pa i šire zajednice. S tim u vezi jasna je podrška sredine iz koje su poticali, pa čak i pomaganje u vidu pružanja skloništa, hrane i sl. Dakle, neki od Hobsbawmovih kriterija za pojave socijalnog razbojništva nedvojbeno su bili prisutni na području Balkana u srednjem vijeku, ali to je još uvijek daleko od tumačenja aktivnosti lokalnih razbojnika kao protestnog pokreta. Složili bi se sa Panosovom ocjenom da je E. Hobsbawm najzaslužniji za poticanje uopćeg interesa za izučavanje teme razbojništva, ali i da su korištene metode zastarjele ili jednostavno neodgovarajuće za izučavanja ove teme na prostoru Balkana.

Trgajući za odgovorom na glavno pitanje ko su razbojnici i zašto to postaju, autor je

uvidio da je osnovni razlog zašto se pojedinci, obični stanovnici, seljaci, stočari, ali i vojnici upuštaju u nezakonite radnje ustvari siromaštvo. Teški životni uslovi su jedna od najvažnijih crtica iz biografije gotovo svih razbojnika. Ono što je vojnicima i stočarima zajedničko, vještine rukovanje oružjem, pokretljivost i snalažljivost, za autora su prirodni rezervoara razbojništva. S druge strane, iako je poljoprivredni život, tačno utvrđene faze radova koje su se često poklapale sa periodima najintenzivnijih razbojništva, činio manju vjerovatnoću da se seljaci pretvaraju u razbojnike, njihov težak položaj, socijalni i ekonomski uslovi života tjerali su ih u razbojništvo, uostalom kao i vojnike i stočare. Međutim, vrlo važna pozadina iz koje se pojavljivalo razbojništvo i koja je uticala na intenzitet razbojništva u pojedinim periodima bili su ratovi, prirodne katastrofe, politički i ekonomski pritisci i sl.

Na razvoj razbojništva svakako je uticao i ekonomski razvoj balkanskih zemalja zasnovan prije svega na trgovini. U geografskom i ekonomskom kontekstu razbojnici su gotovo uvijek vezani za puteve, odnosno prometne ceste koje su povezivale urbane dijelove i olakšavale trgovinu, pa samim tim nudile mnoštvo prilika za sticanje koristi. Razvoj ekonomije, trgovine i zanatstva, doprinijeli su naglom porastu kretanja stanovništva (od XII stoljeća), što je svakako za posljedicu imalo i porast razbojništva. Najčešća mjesta na kojima su razbojnici djelovali upravo su putne komunikacije, uz ceste i plovne rijeke, i to u ruralnim dijelovima, nešto zabačenijim od centralne vlasti, bez čvrste državne kontrole. Ono što je olakšavalo posao razbojnika jesu određeni prevoji ili dijelovi puta koji su prolazili kroz šumu, gdje su se razbojnici mogli sakriti, odnosno pripremiti zasjedu. Važan aspekt činila su odmarališta uz put, privatne gostionice i konaci.

S druge strane razbojnika stajale su žrtve, odnosno svi oni koji bi se našli na putu "siromašnih" razbojnika, dok su bolje organizirane razbojničke skupine birale svoje žrtve i unaprijed se pripremale za napad. Najizloženiji razbojničkim napadima bili su trgovci, jer se podrazumijevalo da posjeduju vrlo dragocjenu robu ili novac. Međutim, pored trgovaca na meti razbojnika nerijetko su bili i drugi putnici: kuriri, izaslanici, crkveni službenici, redovnici, hodočasnici, misionari, zanatlije, pa i obični ljudi.

Analizirajući metode djelovanja razbojnika, autor dolazi do zaključka da većina razbojnika djeluje lokalno, unutar određene regije s kojom su bili dobro upoznati i gdje su mogli aktivirati mrežu potpore. To vrijedi i za stočare koji su se često selili, prelazili velike udaljenosti između sezonskih pašnjaka. Budući da su se ta seljenja ponavljala na godišnjem nivou, njihovo je putovanje bilo po dobro poznatom teritoriju. Unaprijed su locirali metu, osmišljali zasjede ili prikupljali informacije. Obično su djelovali u skupinama, jer je tako bilo lakše iako je to značilo više djelanja. Brojnost razbojničke skupine kretala se između 10 i 15 ljudi. Zasjede su pripremane na gusto pošumljenim područjima ili u uskom prevoju postavljanjem trupca na cestu. Osnovni cilj je da se prigrabe stvari razne vrijednosti, pri tome je upotreba sile bila neizostavna, pa ni ubistva nisu bila rijetka. Najveći dio robe bio je namijenjen za preprodaju, ali konkretnih podataka o tome (osim o robovima) nema. Nema sumnje da je jedan dio bio namijenjen za vlastite potrebe.

Na pitanje razbojničkog udruživanja, odnosno principa na kojem se udruživanje odvijalo svi istraživači ovog fenomena slažu se da odgovor treba tražiti u srodstvu, odnosno krvnoj povezanosti. Međutim, vrlo

važna je bila i podrška šire zajednice koja se ogledala u pružanju potrebnih informacija, zatim obezbjeđenju skloništa i namirnica, ali i samom distribuiranju plijena. Ovakve zajednice autor ove knjige naziva razbojničkim (banditskim), jer su njeni članovi dijelili iste vrijednosti i karakteristike kao što su: život u siromašnom okruženju, snažno usredotočeni na sticanje materijalnog dobra, smatrali su pljačku, koja su ponekad uključivala i ubistva, kao časna djela jednako kao i bavljenje stočarstvom ili nekom drugom granom privređivanja. Autor zaključuje da je postojanje ovakvih zajednica ključ razumijevanja intenziteta i trajanja fenomena razbojništva na Balkanu, naročito tokom XIV i XV stoljeća.

Vrlo je važno sagledati kako je vlast reagirala na pojavu i širenje razbojništva koje je predstavljalo opasnost za red i mir, te je uticalo na komunikacije i trgovinu. Napore vlasti da suzbije razbojništo autor svrstava u tri pravca: sprečavanje kriminaliteta, kažnjavanje počinitelja i zaštita stanovništva od razbojničkih napada. U tu svrhu poduzimale su se dvije vrste mjera: zakonodavne i terenski odgovor, odnosno, praktični potezi na mjestima prepoznatim kroz razbojničke aktivnosti.

Balkanske zemlje su u svoje zakonodavne tekstove uvrštavali propise koji su trebali uticati na suzbijanje razbojništva (Justinijanov zakon, Dušanov zakonik, Statut grada Dubrovnika). Nisu nam se očuvali zakonodavni akti srednjovjekovne bosanske države, ali iz povelja njenih vladara, koje autor nije uzeo u razmatranje, prepoznamo isti način borbe protiv kriminaliteta. Za razbojničke aktivnosti propisivane su novčane, ali i tjelesne kazne, kako za počinitelje, tako i za njihove pomagače. One su trebale da oslabe, ako ne i da u potpunosti unište šire mreže

podrške, a istovremenom trebale su suzbiti, odnosno onemogućiti kretanje (preprodavanje) ukradene robe.

Terenski odgovor na razbojništvo podrazumijevao je uvođenje određenih straža, neku vrstu policijskih redova zaduženih za javni red na putevima. Međutim, balkanska društva srednjeg vijeka imala su vrlo slabe strukture političkog rada na lokalnoj razini. Nerijetko su upravo oni koji su trebali čuvati red i čija je svrha postojanja bila borba protiv razbojništva, prelazili na drugu stranu, odnosno koristili se raznim prilikama za kriminalne radnje. Pod terenski odgovor potpadalo bi i održavanje cesta, podizanje utvrda i drugih fortifikacija kao utočišta i osmatračnica, krčenje šume uz ceste kako bi se smanjila mogućnost za skrivanje razbojnika, zatim izgradnja prenočišta koja bi omogućila trgovcima, ali i svim drugim putnicima da na sigurnom provedu noć iz koje je najviše vrebala opasnost. Međutim, postojanje prenočišta, odnosno koncentracija putnika na jednom mjestu predstavljala je novu mogućnost za smjelije razbojнике, ali i za same gostioničare i krčmare. Zaključak je da su sve poduzete mjere imale slab učinak.

Obrazci kriminalnih radnji, uključujući i razbojništvo vrlo su slični u cijeloj srednjovjekovnoj Evropi bez obzira na razlike koje su postojale u vidu političkih, ekonomskih i drugih prilika u pojedinim njenim dijelovima. U cijeloj Evropi u periodu od XIII do XIV stoljeća bilježi se značajan porast kriminaliteta. Prednost izučavanja razbojništva na zapadu je u obilnijem izvornom materijalu, posebno u Engleskoj. Iako odgovornost za kriminalne radnje u većem broju slučajeva ide na račun plemstva i profesionalnih vojnika, i u ovim dijelovima Evrope razbojnici su često bili seljaci natjerani na razbojništvo iz puke potrebe. Za razliku od seljaka, koji su se povremenom

bavili kriminalom da bi obezbjedili dodatna sredstva za život i koji su kratkotrajno formirali manje, neformalne grupe, najčešće od srodnika, kako bi postigli određeni cilj, postojale su slične grupe koje su djelovale na profesionalnom nivou, često sastavljene od muškaraca iz viših slojeva, uključujući i plemiće. Posljednje grupe često su koristile svoju moć da ugnjetavaju i eksploatišu lokalno stanovništvo kako bi proširili svoje bogatstvo i sferu uticaja, rijetko su sami učestvovali u kriminalnim radnjama, jer su imali ljude koji su odrađivali taj dio posla (sluge). Na širem području Balkana među razbojnicama se gotovo redovno susreću i osobe iz viših društvenih slojeva koji su učestvovali su u pljačkama, podmetanjima požara, otmicama i dr., a zbog svoje uloge u političkom i vojnom životu rijetko kad su odgovarali za svoja zlodjela.

Autor ove knjige nije zaobišao ni mitove o "dobrim" razbojnicima koji su bili jako rašireni, ne samo među onima koji su se s njima susretali, ili možda čak i surađivali s njima, već i kod drugih stanovnika koji su dijelili s njima mišljenje o vlasti kao okrutnoj, nepravednoj. I dok su od strane države smatrani prijestupnicima zakona, rođaci i drugi članovi zajednice su o njima kao herojima sastavljali pjesme i priče. Međutim, ono što nije atraktivno za autore mitova i balada je činjenica da je veliki dio razbojnika živio dosta teškim životom, te su mnogi od njih nastojali da se pomire sa vlastima i time poboljšaju svoj status.

S obzirom da je staro koliko i ljudsko društvo, da je kroz različite historijske epohe mijenjalo svoj sadržaj i definiciju, ali da i danas predstavlja veliki problem društva, razbojništvo je značajna tema društvenih i humanističkih nauka, kojoj nažalost nije posvećena adekvatna pažnja. Knjiga grčkog historičara Panosa Sophoulisa kojom je

nastojao razjasniti neke od temeljnih problema vezanih za razbojništvo u njegovom balkanskom kontekstu, svakako je važan korak u istraživanju razbojništva u srednjem vijeku i idealno polazište za dalja istraživanja. Autoru se svakako treba odati priznanje jer je nastojao izvesti zaključke koji bi trebali biti primjenjivi na jedan širi prostor sa etničkim, vjerskim, jezičkim i mnogim drugim različitostima kakav je Balkan. Iako je knjiga opremljena potrebnim naučnim aparatom i zadovoljava sve kriterije naučnog rada, vjerujem da će i široj čitalačkoj publici biti vrlo zanimljivo da zaviri u povijest razbojništva i upozna načine na koja su se društva u prošlim epohama s njim borila.

ELMEDINA DURANOVIĆ

DOI: 10.46352/23036974.2021.270

Ibrahim Krzović, *Stari ljetnikovci, kule i čardaci*, El-Kalem-izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini / Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2019, 536 str.

Gradnja ljetnikovaca na prostoru Bosne i Hercegovine koji su služili za odmor i povremeni boravak bogatih vlasnika, seže praksom daleko u prošlost, još od srednjovjekovnog i osmanskog perioda, ali i poslije, sve do Drugog svjetskog rata. Kasniji period donosi nešto drugačiju formu arhitekture vikendica, kuća koje su također namijenjene za stanovanje izvan mjesta stalnog boravka. Postoje brojni izvori koji ukazuju na nekadašnji stil življenja i kulturu izbivanja na imanja izvan grada te gradnju ljetnikovaca. Upravo zahvaljujući ovakvim podacima u postojećim izvorima, istraživanje autora Ibrahima Krzovića rezultiralo je nastankom